

NEKAJ TOPOGRAFSKIH RIŠB KOPRSKEGA TERITORIJA V ČASU BENEŠKE REPUBLIKE*

Salvator ŽITKO

ravnatelj Pokrajinskega muzeja Koper, 66000 Koper, Kidričeva 19 SLO
direttore del Museo regionale di Capodistria, SLO

IZVLEČEK

V prispevku so predstavljene tri kartografske upodobitve koprškega teritorija v času Beneške republike, ki jih hrani Državni arhiv v Benetkah v fondih Proveditori ai Confini oziroma Dispacci Rettori Istria. Gre za dragoceno topografsko risbo koprškega zaliva z nekdanjim otokom, Serminom in spodnjim tokom Rižane iz leta 1774, za načrt posesti in gozdov ob morski obali na območju "Monte Moro" (Ankaran) iz leta 1791 in končno za risbo širšega območja Kraškega roba oziroma mejno črto med beneškimi in habsburškimi posestmi, ki jo je izdelal ing. Francesco Cappel.

UVOD

Stare topografske karte, risbe in načrti so dragoceno gradivo pri raziskavah nekdanjih aglomeracij, zemljiških posesti, mestnih ali perifernih območij, fortifikacijskih objektov, vodnih tokov, gozdnih in pašniških površin itd. Preseneča veliko število in mikavnost teh starih dokumentov, ki jih hranijo arhivi, muzeji, biblioteke in razne druge ustanove. V pomanjšanem merilu in obsegu na prijeten način odsevajo tedanjo pokrajino, naselja ali pa urbana središča pa tudi miselnost in predstave o njih. Kartografska oziroma grafična predstavitev obsega v glavnem dve komponenti: likovno in geografsko-historično. Prva je odvisna predvsem od obvladanja risarske tehnike, spretnosti in doslednosti risarjev, druga pa je povezana s specifičnim poznavanjem tedanjega časa in seveda prostora, ki je predmet grafične upodobitve.

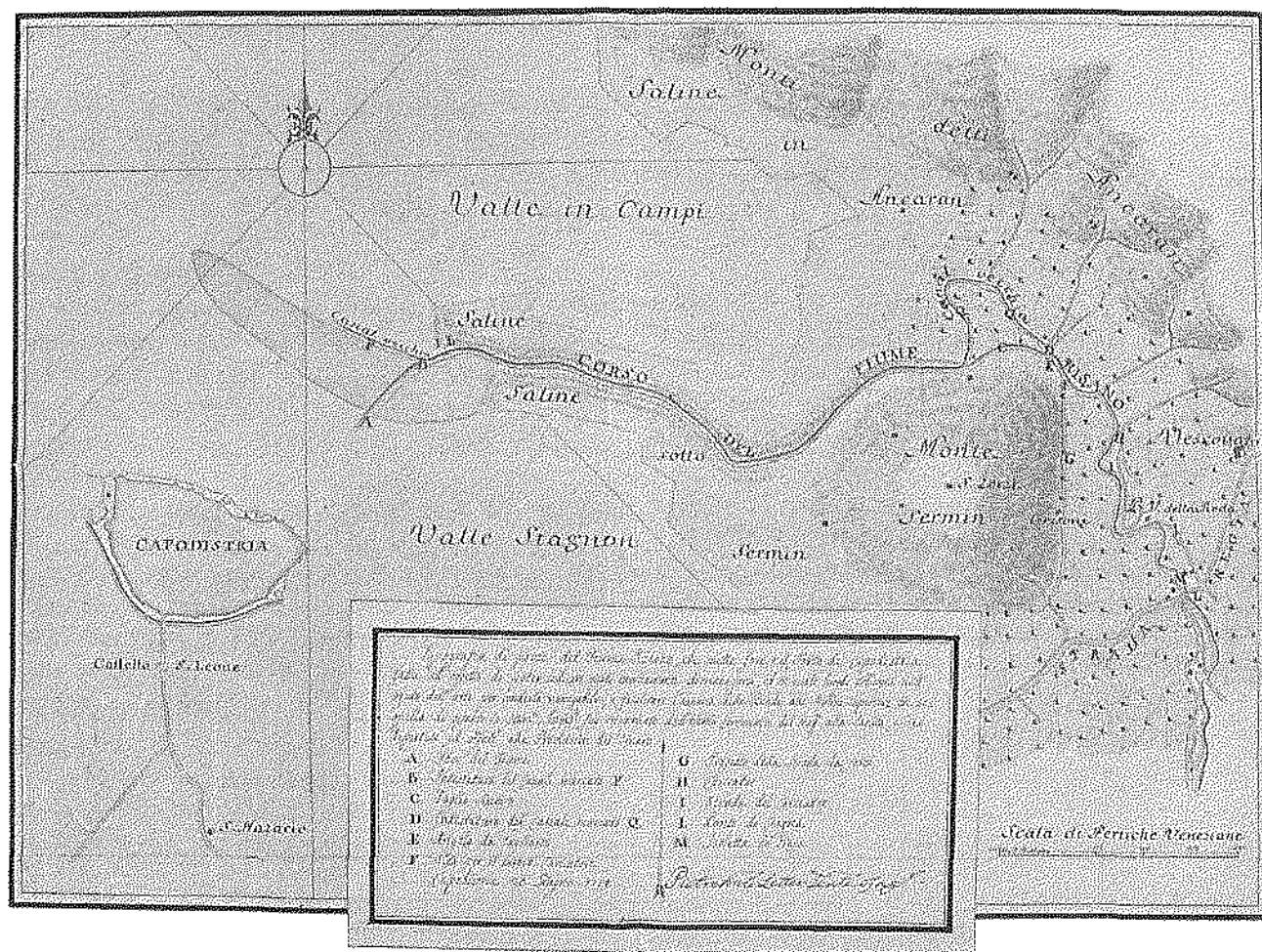
Za območje koprške komune v beneškem obdobju so seveda risbe in načrti zelo dragoceno gradivo, bodisi pri topografskih raziskavah, bodisi pri preučevanju urbanističnih in gradbenih posegov, razmejitev, solnih kompleksov in podobno. Večji del risb, zlasti tistih, ki jih hrani Državni arhiv v Benetkah, ponazarja mestni teritorij z obzidjem, utrdbam, posameznimi mestnimi predeli in posestmi. Najdragocenejši je nedvomno mestni tloris z načrtom obnove koprškega obzidja iz leta

1619, ravno tako so zanimivi in dragoceni načrti Levjega gradu in mostu, ki je mesto povezoval s kopnim pri Škocjanu. Razmeroma veliko risb in načrtov je posvečenih solnim kompleksom in mejnemu teritoriju med beneškimi in habsburškimi posestmi na Kraškem robu. Ena najdragocenejših je risba koprškega zaliva z otokom, Serminom in spodnjim tokom Rižane iz leta 1774.

Risbe so večinoma akvarelirane, nekatere so narisane le s tušem. Praviloma so opremljene z merilom, legendo, orientacijo, podpisom avtorja in letnico izdelave. Najstarejše segajo v začetek 17. stoletja, večji del risb in načrtov pa je nastal v drugi polovici 18. stoletja. V večini primerov so bili avtorji risb in načrtov vojaški inženirji oziroma pooblaščenii uradniki Beneške republike pa tudi koprške komune, ki so risbe izdelovali po naročilu koprskih podestatov in kapitanov, le-ti pa so jih prilagali svojim rednim ali občasnim poročilom beneškemu dožem, senatu ali drugim oblastnim organom.

Glede na razvejanost nekdanjih beneških upravnih organov, se danes risbe in načrti hranijo v različnih fondih beneškega Državnega arhiva. Tisti del, ki ponazarja mejna ozemlja s posameznimi utrdbenimi objekti je večinoma zbran v fondih Proveditori alla Camera dei Confini ali pa v Dispacci Rettori Istria. Načrti solin

* Raziskava iz Projekta Kultura na narodnostno mešanem ozemlju slovenske Istre.

1. Topografska risba ing. P. A. Letterja iz leta 1774, ki prikazuje Koprski zaliv z nekdanjim otokom, spodnjim tokom Rižane s solinami, Stanjanskim zalivom in Serminom. Risbo hrani Državni arhiv v Benetkah v fondu Proveditori ai Confini, V/b.338.

so v glavnem zajeti v fondih Proveditori al Sal ali pa v Proveditori alla Sanità. Načrti mest, utrdob, obzidij ali posameznih mestnih predelov so zbrani v glavnem v fondih Senato Mare, Senato Secreta in Proveditori alle Fortezze.

Z raziskavami omenjenih fondov in preslikavami večjega števila risb in načrtov v letih 1982/87 je muzejska ustanova pridobila dragoceno gradivo za preučevanje in spoznavanje koprskega teritorija v času Beneške republike. Na tem mestu se za sodelovanje in prijazno pomoč pri tem delu zahvaljujemo nekdanji ravnateljici Državnega arhiva v Benetkah, dr. Francesci Tiepolo, in vodji oddelka za mikrofilmanje, Eurigiu Tonettiju.

Topografska risba, ki prikazuje koprski otok in celoten spodnji tok Rižane s solinami, Serminom in Stanjanskim zalivom.

Risba je v akvarelni tehniki; hrani jo Državni arhiv v Benetkah v fondu Proveditori ai Confini, V/b.338,

format 55 x 40. V pravokotni legendi v prirejenem prevodu beremo:

Topografija spodnjega dela Rižane, ki se izliva v koprsko пристanišče, izdelana za izvedbo regulacijskih del in zato, da bi bila reka plovna ter bi se s tem olajšal prevoz žita do mlinov na Rižani. Zaradi tega je podpisane ing. zbor Uprave zdravstvene službe in poslanecv Denarnega skrbništva zadolžil za izdelavo načrta.

V dveh kolonah nato sledijo po abecednem redu od A do M topografska pojasnila, in sicer:

A Rečni izliv	G Projekt nove ceste
B Vris kanala, označenega s P	H Nakladalec
C Nova rečna struga	I Pot nakladalca
D Vris kanala, označenega s Q	L Kranjski most
E Kot, ki ga je potrebno presekat	M Prodnati otoček
F Lokacija za novi nakladalec	

Ob legendi v desnem spodnjem kotu beremo: Koper,

20. junija 1774, ter lastnoročni podpis: Pietro Antonio Letter, ing. poročnik. Orientacija v levem zgornjem kotu je običajna.

Komentar

Risba nazorno prikazuje konfiguracijo vzhodnega dela Koprškega zaliva s celotnim spodnjim tokom Rižane, Serminom, solinami in ankaransko obalo ter koprskim otokom, ki je bil z mostom in cesto skozi Levji grad povezan s kopnim.

Nedvomno je za podrobnejše topografske raziskave širšega koprškega zaledja pomemben predvsem tok Rižane, ki je bila, kot poročajo številni viri, defoma plovna, še posebej pa pomembna zaradi številnih mlinov. Že leta 1587 izvemo iz poročila koprškega podestata in kapitana Tommasa Contarinija, da so težko otovorjene ladje plule vse do izliva Rižane zaradi mletja žita.¹ O enaindvajsetih mlinih na Rižani kasneje poročajo tudi N. Manzuoli, G. F. Tommasini in drugi zgodovinarji.² Tolikšno število mlinov je zadovoljevalo ne le potrebe lokalnega prebivalstva, temveč celotne province. Tudi P. Naldini je v zvezi z mlino na Rižani zapisal, da ladje tja od Premanture in Pulja vsak dan plujejo do ustja Rižane, kjer žito pretovorijo in zmeljejo v rižanskih mlinih.³ V svoji "Corografii" iz leta 1700 je ob opisu rižanske župnije posvetil več besed tudi sami Rižani, za katero pravi, da izvira v bližini cerkve Matere Božje v Bezovici v dolini nasproti Kubeda. Ob izviru je reka razburkana in peneča (od tu morda njeno antično ime Formione), v spodnjem toku pa se umiri in razširi. Vije se med hribovjem in griči v dolžini 12 milj in več, dokler se v bližini Kopra ne izlije v morje. Reka je polna raznovrstnih rib, pravo bogastvo pa predstavlja več kot dvajset mlinov, med katerimi imajo nekateri tudi po dve mlinski kolesi. Na najbolj odprtem delu reke, kjer je največ mlinov in pretok ljudi najgostejši, nadaljuje Naldini, stoji župna cerkev Marije Device Vnebovzete, ki jo je leta 1676 posvetil koprski škof Francesco Zeno. Naldini nato opisuje župno cerkev Marije Device v Lazaretu, kjer naj bi bilo pokopališče kužnih, nato pa se napoti na desni breg Rižane, kjer nasproti Sermina leži druga Marijina cerkev, po domače imenovana "della Ruota", morda zato, ker se je tu zaključila vrsta mlinov in se je na

tem mestu odpiral tudi prehod za plovbo po Rižani. Lokacija s cerkvico je označena tudi na Letterjevi risbi, Naldini pa v zvezi z njo še omenja, da so tu v preteklosti z dovoljenjem koprške mestne uprave prirejali velike sejme, ki so jih kasneje prenesli v Koper.⁴

O Serminu viri poročajo, da je bil nekoč otok (Insula Risani), prve obširnejše podatke o njem pa prinaša izolski kartograf P. Coppo v svojem delu "Del sito de Istria" iz leta 1540. Nekaterim kasnejšim raziskovalcem (npr. A. Degrassi) je njegova omemba ruševin ob vznožju Sermina zadosten dokaz za lociranje grške Aegide, drugi pa so ob dokazovanju nasprotne teze pomen ruševin zmanjševali.

Za P. Coppom je N. Manzuoli v svojem delu "Descriptione della provincia dell'Istria" iz leta 1611, enačil Sermin z Nezakcijem pri Pulju, pri tem pa ga je verjetno vodil Livijev zapis o prestavitvi reke med rimskim obleganjem leta 177. p. n. št.⁵

Pri opisu Sermina P. Naldini ne omenja antičnih ruševin, pač pa ruševine cerkvice Sv. Marije "della Rosa" in pojasnjuje, da izraz "rosa" označuje neplodno zemljišče: ob koncu 17. stoletja je bil Sermin še intenzivno obdelan. Planoto na vrhu hriba opisuje kot "giogo", to je zaobljen in podolgovat vrh.

Na karti koprške škofije je v Naldinijevi "Corografiji" ostanek izliva v Stanjonski zaliv še nakazan, vendar ob koncu 17. stoletja prehod s celine na Sermin očitno ni bil več problematičen. V stoletjih se je z nanosi Rižane ravnica okoli Sermina intenzivno zasipavala, računati pa moramo tudi z deli pri urejanju solin pa tudi z gradnjo beneške ceste mimo Lazareta (na sliki "Strada Regia") čez spodnji most na Rižani (na sliki označen s črko L) proti Škofijam (na sliki Vescovato) in Trstu.⁶

Na risbi so označeni solni kompleksi, ki so se z območja Sermina in Campi širili na ankaransko obalo. Že N. Manzuoli je v začetku 17. stoletja poročal, da je bilo okoli mesta, zlasti na vzhodni in južni strani, 3000 kavedinov solin, ki so bile miljo in pol ali dve miljii oddaljene od otoka. Soline so dajale letno okrog 7000 modljev soli, toda v tem obdobju jih je bilo veliko neobdelanih in zapuščenih.⁷

Iz beneškega solnega katastra je razvidno, da je omenjeni solni kompleks v 17. in 18. stoletju štel od 3000-4000 kavedinov, kot lastniki pa se največkrat omenjajo

1 C. F. Tommasini, *De' Commentari storico-geografici della provincia dell'Istria* (1641-1654), Archeografo Triestino, Trieste 1836, str. 333

2 *Relation del Nobil Homo Ser Tommaso Contarini fu Podestà et Capitano di Capo d'Istria. Presentata nell'Eccell. Collegio...* anno 1587, AMSI, vol. VI (1890), str. 412

3 P. Naldini, *Corografia ecclesiastica ossia Descrizione della città e della diocesi di Giustinopoli*, Venezia 1700, str. 405/6

4 *Istotam*, str. 406

5 M. Župančič, *Sermin ob Rižani* (Pretres virov in arheoloških podatkov), *Arheološki vestnik* 36, Ljubljana 1985, str. 315

6 *Istotam*, str. 318

7 *Capodistria al cominciare del secolo XVII descrittta da Nicolò Manzuoli*, *L'Istria*, 14, Trieste 1847, str. 54

koprške plemiške družine; okrog 200 kavedinov na območju Campi in Sermin je bilo v lasti družine Brutti, na istem kompleksu in bližnjih ankaranskih solinah pa se kot lastnik nekoliko manjšega števila kavedinov omenja Facina Apollonio.⁸ Regulacija Rižane pa tudi Badaševice je bila predvidena že v drugi polovici 16. stoletja, saj sta obe rečici s svojimi nanosi povzročali čedalje hujšo zamočvirjenost celotnega Stanjonskega zaliva. Načrtov se je lotil tedanji koprski podestat in kapitan Nicolò Donato. Stroški bi znašali 1500 dukatov, kar pa je bilo razmeroma malo v primerjavi z vsem tistim, kar bi mesto pridobilo z uresničitvijo načrtov. Dela so se v bistvu začela že leta 1559, vendar so bila prekinjena zaradi pomanjkanja finančnih sredstev. Donatov načrt je Beneško republiko znova spodbudil, da se je odločila za obnovitev del in poslala v Koper Istrskega providurja G. Battisto Calba in nekega vodnega inženirja, ki naj bi preučila možnosti za zmanjšanje zamočvirjenosti zaliva.⁹

Očitno se pri načrtih ni kaj dosti premaknilo, saj je republika leta 1568 znova poslala v Koper generalnega kapitana utrdb Sforza Pallavicina, ki je svetoval, naj skopljejo kanal, po katerem naj bi odtekali nanosi Rižane in Badaševice.¹⁰

Tudi načrti in posegi koprskih podestats in različnih strokovnjakov v 17. in 18. stoletju niso bili kaj prida uspešni, in tako so problemi zamočvirjenosti Stanjonskega zaliva ostali eden poglavitnih problemov vse do propada Beneške republike leta 1797.

S tega vidika je torej zelo zanimiv poskus in načrt ing. Antonia Letterja, da bi z regulacijskimi deli, ki so razvidna iz njegove risbe, ponovno usposobil Rižano za plovbo. V svojem načrtu je predvidel presek rečnega rokava s kanalom severno od Sermina in gradnjo nove poti, ki bi omogočila nakladalcu tovora povezavo s cesto, ki je vodila v Koper.

O teh delih žal v poročilu tedanjega podestata in kapitana Daniela Balbija, ki ga je po prenehanju svoje funkcije poslal v Benetke, ni nobenih vesti.¹¹

Načrt posesti in gozdov ob morski obali v zaledju Kopra na območju "Monte Moro" in "Monte Nero" (Ankaran) iz leta 1791.

Risbo hrani Državni arhiv v Benetkah v fondu Prov-

veditori alla Camera dei Confini, b. 242/28, format 35,5 x 34. Akvarelirana risba s peresom je pritrjena na platno.

Legenda v spodnjem delu risbe pojasnjuje, da gre za poskus tlorisnega načrta, ki ga je po svojih zamislih izdelal Benedetto Petronio oktobra 1791 v Kopru. Sledi merilo v beneških korakih (25 = mm 48). V vrhnjem delu risbe je orientacija.

Komentar

Načrt razkriva "moderno" tehniko in občutenost prostora, predvsem s črtkanjem orografije in obdelovalnih površin. Obzidano mesto (città murata), ki bi ga glede na lokacijo zelo težko enačili s Kopro, domačija (casale) in "tezone" sredi gozda Opak, ki je posut z drevesi, so označeni z obodno črto. Na močvirnatem območju so razen pripadajočih solin (saline consortali) označene tudi ceste in potoki.

Z načrtom je hotel mladi Benedetto Petronio dokazati svojo spretnost in sposobnost za službo, ki jo je pred njim opravljal njegov oče Carlo "Capitano pubblico ingegnere ai confini dell'Istria".¹² Širše območje Anakarana je bilo zaradi ugodne lege že zelo zgodaj naseljeno. Med najstarejšimi viri omenjajo grške naseljence, kasneje pa Rimljane, ki so na pobočjih Anakarana gradili vile rustike. O rimski prisotnosti govorijo materialni ostanki, med drugim talni mozaiki na prostoru nekdanje vile Pulgher (Petronio) oziroma kasnejšega sanatorija v Ankaranu.¹³

Prebivalci antične Aegide v vznožju Sermina oziroma ob izlivu Rižane v Koprski zatok, naj bi to območje imenovali z latinskim nazivom "Ultra", od tod kasnejši naziv Oltra odnosno Valdoltra. Za jugozahodni del pobočja se je že v srednjem veku udomačilo ime "Gasello", iz katerega izhaja novejši naziv "Gallo", ki pa žal na Petronijevi risbi ni označen.

Na pobočju "Gasello" je, kot navajajo viri, že v 10. stoletju stala cerkva sv. Apolinarija, ki je bila v lasti tržaških škofov. Leta 1072 je tržaško-koprski škof Adalgerij daroval cerkvico benediktinskemu opatu Zenu iz Lida (Benetke) "cum vineis et olivis et exitu suo de propriomquae est in loco qui vocatur Gasello".¹⁴ Posest je mejila na eni strani na "Amantina de Judice", na drugi strani na vinograd "Joannisa de Bautitio", s tretje strani sta nanjo mejila vinograd in oljčni nasad, ki sta

8 G. Zalin, *Catasti del sale e radiografia della società nell'Istria e nella Dalmazia dei secoli XVI e XVII*, AMSI, vol. XXXII, N.S., Trieste 1984, str. 326

9 M. Udina, *Capodistria a Nicolò Donato*, Pagine Istriane, 4, Capodistria 1914, str. 130

10 G. Caprin, *L'Istria nobilissima I*, Parenzo 1905, str. 107

11 *Relazione di Daniel Balbi ritornato di Podestà e Capitano di Capodistria*, AMSI, vol. X, Parenzo 1895, str. 306.

12 *Boschi della Serenissima*, mostra documentaria (katalog), Venezia 1987, str. 74

13 F. Semi, *Il Cenobio Cassinese di San Nicolò d'Oltra*, Capodistria 1935, str. 7

14 G. Squinzani, *Santo Apollinare in Casello presso Capodistria*, Capodistria 1882, str. 40

bila "in loco qui vocatur Acefalis", za katera pa težko določimo današnjo lokacijo.¹⁵

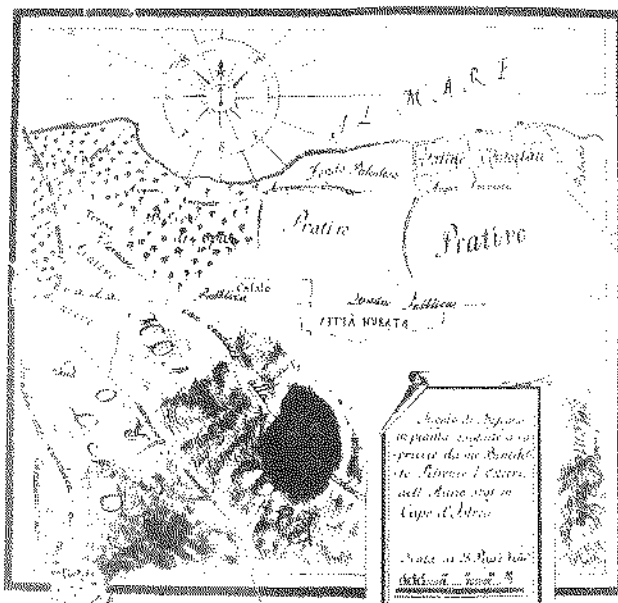
Opati sv. Nikolaja z Lida, prevzeti od lepote in rodovitnosti kraja, so tu okoli 1100 zgradili samostan, ki je svojo zemljiško posest postopno širil z darovnicami in zapuščinami posestnikov iz "Gasella" in bližnjih krajev. Med njimi je bil verjetno tudi red Malteških vitezov, ki so imeli razen te svoje posesti še na območju Milj, Rižane in po drugih krajih Istre.¹⁶

O delovanju samostana sv. Nikolaja nam v 17. in 18. stoletju poročajo G. F. Tommasini, F. Zeno in P. Naldini. Po Tommasinijevih navedbah je samostan deloval le do leta 1641. Do njegove opustitve je verjetno prišlo po hudi kugi, ki je pustošila po Istri leta 1573, in ponovno v letih 1630/31. V Naldinijevem času je v njem prebival le oskrbnik, ki je obenem skrbel za benediktinske posesti v Istri. Leta 1774 je samostansko poslopje skupaj s cerkvico Marijinega Oznanjenja kupila koprška plemiška družina Madonizza in ga spremenila v svojo poletno rezidenco.¹⁷ Skupaj s samostanom so prišle v last družine Madonizza tudi številne posesti na območju "Monte Moro": hiša z dvoriščem, nekaj teras z oljčnimi nasadi na pobočju imenovanem "i luoghi di Monte Moro", del gozdnih in pašniških površin ter del površin z vinogradi in oljkami v vznožju "Monte Moro", imenovan "Carnara". Sem so sodile tudi posesti, katerih lastniki so že prej plačevali desetino samostanu sv. Nikolaja, ukvarjali pa so se v glavnem z vinogradništvom in oljarstvom.¹⁸

Samo območje "Monte Moro" (današnji Črni vrh, 124 m) je bilo, kot poročajo viri, že zelo zgodaj poseljeno in fevdalizirano. Koprski škofje so ga podelili v 15. stoletju plemiški družini Spelati (Spelatis), vendar je leta 1430 škof Francesco Biondi Servandi omenjeni fevd ponovno prevzel v svoje roke, saj Jacopo de Spelatis ni pravočasno zaprosil za ponovno investituro. Šest let kasneje ga je isti škof tudi izobčil zaradi protizakonitega izkoriščanja omenjenega fevda.¹⁹

Kot gospodarji tega območja, ki je bilo izredno ugodno za gojenje vinske trte in oljke, znano pa tudi po proizvodnji likerjev, se omenjajo še plemiške družine Galli, Almerigotti, Brutti, Belli in Grisoni (v spodnjem levem kotu risbe je označena njihova posest "Villa Florida").

V "Catastico generale dei boschi della Provincia dell'Istria" (1775-1776) so med drugim navedene tudi "Possessioni di S. Nicolò d'Oltra tenute dalli F.lli Fontanotto,

2. Načrt B. Petronia iz leta 1791 prikazuje predel Ankarana od hriba "Monte Nero" do morske obale. Risbo hrani Državni arhiv v Benetkah v fondu *Provveditori alla Camera dei Confini*, b.242/28.

nelle quali esistono il Monte Moro, il Monte di Vallon, il Monte Gordia, ed il Monte Cavriola, con un Coronazzo sopra il Monastero.²⁰

Na Petronijevi risbi je dejansko označenih precej obdelovalnih oziroma ornih (arativi), pašniških (prativo) in gozdnih (boscho) površin, preko katerih so vodile ceste (Strada Pubblica) in potoki (Acqua corrente), povsem nerazločljiva pa je oznaka "Città murata" (obzidano mesto), saj na tem območju nikoli ni bilo kake večje aglomeracije oziroma urbaniziranega središča. Najbližje obzidano mesto je bilo Koper, katerega lokacija pa seveda na to območje nikakor ne sodi.

Kljub temu je Petronijeva topografska risba ankaranskega območja iz konca 18. stoletja dragocen vir za preučevanje tega pomembnega in nadvse rodovitega predela nekdanje koprške komune.

Topografska risba širšega območja Kraškega roba oziroma mejne črte med beneškimi posestmi v Istri in cesarskim ozemljem.

Risbo hrani Državni arhiv v Benetkah v fondu Dispacci

15 Istotam, str. 40

16 F. Semi, istotam, str. 8

17 G. F. Squinzani, istotam, str. 63

18 Pokrajinski arhiv Koper, Družinski arhiv Madonizza, a.e. 25, šk. 17

19 G. F. Squinzani, istotam, str. 35

20 V. Morosini, Catastico generale dei boschi della Provincia dell'Istria (1775-1776), Trieste 1980, str. 27

Rettori Istria, f.19/1, format 25,5 x 28,1.

Na levi strani zgoraj je legenda s črkami od A do F, ki označujejo posamezne lokacije:

A Vodni izvir, ki prihaja izpod hriba na avstrijski strani ter na meji z Gabrovico tvori jezero, ki je zelo koristno za okoliško prebivalstvo.

B Obrambni stolp na Klancu z mitnico nad glavno cesto, kjer morajo tovorniki iz nemških dežel mimo straže.

C Osapska jama, v katero se v primeru vojne zateka okoliško prebivalstvo, ki si je tudi v velikem številu rešilo življenje, ker je jama dobro utrjena.

D Struga reke, ki izvira iz Osapske jame ter se prek miljskih solin izteka v morje.

E Brezno v obliki konjske podkve, ki tvori mejo.

F Brezno "Črna jama", ki tudi tvori mejo.

Na koncu legende je podpis ing. Francesca Cappija, v desnem zgornjem kotu je merilo v beneških miljah, na levi strani je orientacija.

Komentar

Na topografski risbi se pred nami razgrinja skoraj celoten Podgorski kras, kakor danes imenujemo ta predel, ki se od kraške planote stopničasto spušča v flišni svet severovzhodne Istre s strmimi stopnjami, med katerimi je najbolj izrazita tista, ki se je izoblikovala med Dolinskim Bregom, Črnim Kalom, Loko in Podpečjo. Naravna kraška stena, ki so jo že v srednjem veku iz strateških razlogov utrdili z gradovi in obrambnimi stolpi, razkriva izredno pomembno lego pokrajine, ki je stoletja razmejevala tudi beneške in habsburške posesti v Istri.

Če si podrobneje ogledamo mejno črto, vidimo, da se nekako ujema s Kraškim robom in teče od Socerba na kraško planoto z živim izvirom in jezercem nad Gabrovico (Bristinič; na risbi oziroma legendi črka A), pušča Črni Kal na avstrijski strani, ter se prek Kraškega roba povzpne na ozek pas kraške planote pod Črnotičami, od tu pa se nadaljuje proti Čičariji. Beneška meja bolj ali manj ustreza današnji meji katastrskih občin Loka, Podpeč in Črnotiče.

Na risbi je razviden dominantni položaj Črnega Kala in cestna povezava z mitniško postajo na Klancu. Vas, zlasti pa črnikalska utrdba, ležita na strateško izredno pomembnem položaju nad cesto, ki se iz Rižanske doline vzpenja proti Krasu. Nekdanja utrdba je bila po

ruševinah sodeč razmeroma majhna, vendar strateško zelo pomembna. Po vsej verjetnosti je bil na utrjeni pečini, do kamor je vodil dvižni most, ovalen stolp z več nadstropji, ki je sodil v niz kraških utrdb Wiemarskih grofov v 10. in 11. stoletju. Kasneje so prešli v last oglejskih patriarhov, ti pa so jih dodelili tržaškim škofom. Črnikalski grad po vsej verjetnosti ni bil nikoli sedež fevdalnega gospostva, temveč le stražna postojanka, ki je morala zagotavljati varnost trgovskim karavanam, namenjenim v obalne kraje in pristaniška mesta. V prvem obdobju je stolp pripadal "Comitatus Sancti Iusti", se pravi tržaškim škofom in morda od tu ime "San Sergio" (ob sv. Justu in sv. Socerbu eden od tržaških krščanskih mučencev).²¹

Z beneško osvojitvijo Istre in oblikovanjem koprskе komune je ta stražarska postojanka na Kraškem robu prišla pod beneško posest (1370). Benečani so ji posvečali precejšnjo skrb in v njej nastanili kaštelana z nalogo, da brani dostop do Rižanske doline. Utrdba je pridobila na pomenu leta 1463, ko so Benetke po zmagi nad Trstom dobile v svoje roke še Muhov grad (Moccò), Socerb in Podgrad, ki so postali izredno pomembna oporišča v obrambi nove beneške meje na kraški planoti.

Do sprememb beneško-avstrijske meje je prišlo v času vojn "Cambraiske lige" (1509-1535). Črni Kal je bil v tem času zelo pomembna strateška točka za obrambo mlinov na Rižani in dohodov v koprsko nižino, vendar je kljub vsemu 1511 padel v cesarske roke.²² Meja beneško-avstrijskih posesti se je po tej vojni s Kraškega roba, kot je videti tudi na risbi, pomaknila pod vas, ki je prišla skupaj z utrdbo (tabor) pod avstrijsko deželno sodišče na Socerbu.²³

Meja na Kraškem robu se je z mirovnimi določili v Trentu leta 1533 oziroma 1535 nekako utrdila, niso pa se uredile razmere vzdolž meja. Trgovska konkurenca med Benetkami in Avstrijo je bila čedalje hujša. Kranjska trgovina z beneško Istro se je kljub protestom Trsta še povečala, ko so leta 1563 odprli konkurenčno cesto iz Divače čez Rodik v Klanec in Črni Kal, za katero so Dolenjci dobili privilegij, da so smeli po njej tovoriti sol iz beneške Istre.²⁴

Doigoletne napetosti med Avstrijo in Beneško republiko so se ponovno sprevrgle v vojno, ki je trajala od 1615-1617. Tarča medsebojnih spopadov in puštošenj so bile zopet obmejne posesti, gradovi, utrdbe in vasi. Jeseni 1615 so Benečani prodrli na avstrijsko stran in med drugim zavzeli in opustošili Črni Kal. Ob

21 L. Foscan - E. Vecchiet, I castelli del Carso medievale, Trieste 1985, str. 31

22 S. Vilfan, Koprski glavari Slovanov v avstrijsko-beneški vojni, Kronika II, Ljubljana 1954, str. 27

23 J. Kramar, Grad Socerb, 1967, str. 10

24 Istotam, str. 12

tej priložnosti je utrpela precejšnje poškodbe tudi utrdba nad vasjo, tako da je bila že leta 1744 na "Carta del Ducato di Carniola" označena le še kot ruševina.²⁵

Na risbi nista posebej označena vas in stolp v Podpeči, čeprav sta v nizu obrambnih postojank od Črnega Kala do Zanigrada igrala pomembno vlogo. Stolp v Podpeči naj bi nastal že v 11. stoletju. Tako kot črnikalski raste iz žive skale na robu skalnega previsa. Pod stolpom je jama, ki jo je po vsej dolžini zapiralo močno obzidje. Skozenj je vodila vratna odprtina imel pa je tudi okenske line. V dnu jame se odpira koridor, ki je morda nekoč spajal jamo s stolpom. Zasediti je tudi vodni izviri, ki je morda nekoč pomembno vplival na izbiro kraja za obrambno postojanko. Čeprav je bila utrdba skoraj nezavzetna, saj je stolp dobro viden daleč naokoli, ni verjetno nikoli igrala pomembnejše vloge. Uvrščamo jo med istrske tabore, ki so služili za obrambo pred Turki ter kot pribežališče vaškega prebivalstva pa tudi pastirjev in gozdarjev, ki so živeli v okolici. Med avstrijsko-beneško vojno je bila leta 1508 nadvojvodska utrdba, sicer pa je bila v rokah Benečanov.²⁶

Zadnji v nizu utrdb, ki sicer na risbi ni označena, je Zanigrad. Okrog poznoromanske cerkvice sv. Štefana je videti nizko zidovje, ki ga nekateri zgodovinarji povezujejo s starim gradom Zanianom.

Ker ni zanesljivih poročil, ki bi potrjevale te teze, domnevamo, da je bil grad le tabor za obrambo pred Turki.²⁷

Na kraški planoti je označena vas Črnotiče (Cernotich). Gručasta kraška vas na zahodnem pobočju Hriba je danes nekoliko odmaknjena od ceste Črni Kal - Podgorje. Vrh bližnjega gradišča (465 m) je označena tudi stara cerkev Marije Snežne z ostanki obrambnega zidu. Vzhodno in zahodno od Gradišča sta označeni (na legendi E, F) brezni, ki sta tvorili beneško - avstrijsko mejo.

Če usmerimo pozornost znova proti sredini risbe (na legendi črka B), opazimo obrambni stolp in mitnico na Klancu nad glavno cesto, ki je vodila proti Črnemu Kalu. Klanec (Clainz, Clanez, S. Pietro di Madrasso) se nahaja v rečni soteski ob izviri Glinščice. Po vsej verjetnosti je utrdba pripadala vrsti grofovskih gradov, ki so jih dali zgraditi že istrski mejni grofje. Točnejša poročila o Klancu so šele iz leta 1416, ko je dal Friderik III. v najem mitnico tržaški komuni za 1200 cekinov.²⁸ Leta 1526 je grad z mitnico, ki je stala sredi vasi (Rampion), pripadal družini Henrika Clainza, katerega rod

se je nadaljeval do leta 1600. Tudi v 18. stoletju je Klanec še vedno igral vlogo mitniške postaje; tako je na karti Istre iz leta 1753 (G. Salomon, Lo stato presente di tutti i paesi, e popoli del mondo), poleg toponima "Villa Clanaz" zaznati še besedo "Muta" (mitnica).²⁹

Na avstrijski strani je nedvomno najpomembnejšo strateško točko predstavljal grad Socerb (S. Serff, S. Servolo, Strmec) z nadmorsko višino 440 m. Lega gradu prav na rtu, ki ga tvori kraški breg, je bila edinstvena, saj je obvladovala dolini Rižane in Osapske Reke ter dohod iz Istre v Trst.

Ozemlje Socerba je od 10. stoletja pripadalo škofovski grofiji v Trstu, v 13. stoletju pa tržaški komuni. Benečani so ga prvokrat zavzeli in utrdili 1368, drugič pa 1463. Muhov grad (Moccò) in Socerb sta postala izredno pomembna v obrambi nove beneške meje na kraški planoti, ki jo je po eni strani ogrožala Avstrija, po drugi strani pa Turki. Le-ti so že 1469 začeli vdirati v Istro oziroma mimo Trsta v Furlanijo.

Beneška posadka na Socerbu je neprestano ogrožala in uničevala žaveljske soline, ki so bile v lasti Tržčanov. Tem je bila neposredna bližina beneške posadke v veliko nadlego, zato so 1473 nenadoma napadli grad, ga zavzeli in s tem za kratek čas onemogočili beneško kontrolo žaveljskih solin in meje. Toda Beneška republika se ni hotela kar tako odreči Socerbu, zato je providur Vittor Pasqualigo dobil ukaz, da pregleda vse možnosti za ponovno osvojitve gradu. Beneška krdela so neprestano pustošila po tržaški okolici, zato je Trst socerbski grad brez boja prepustil Benetkam. Giovanni Diedo ga je znova utrdil, obenem pa dobil od Trsta zagotovilo, da ne bo več nadlegoval in napadal beneških posesti.³⁰

Na gradu, ki mu je pripadalo 7 okoliških vasi, je bila odslej stalna posadka. Nič manjšo skrb niso Benečani posvečali tudi drugim gradovom v bližini. Leta 1492 je koprski podestat in kapitan Domenico Malipiero pregledoval gradove in utrdbe na Kraškem robu in se zavzel za njihovo popravilo. Na Socerbu je dal dokončati gradnjo vodnjaka in novega obzidja.³¹

V času beneško-avstrijske vojne so avstrijske čete pod poveljstvom Nikolaja Ravbarja leta 1511 zavzele Socerb in Muhov grad, morale pa so se umakniti iz Ospa in Tinjana, ki sta ostala v beneških rokah. Že leta 1521 je tržaški glavar in kranjski plemič Nikolaj Ravbar od cesarja dobil gospostvo Socerb, ki se je razprostiralo od Muhovega gradu do Lokev ter obsegalo vasi Socerb,

25 L. Foscan - E. Vecchiet, *istotam*, str. 31

26 *Istotam*, str. 31

27 J. Kramar, *istotam*, str. 31

28 L. Foscan - E. Vecchiet, *istotam*, str. 19

29 L. Lago - C. Rossit, *Descriptio Histriae*, Trieste 1981, str. 233

30 A. Calafati, S. Servolo (*Istria*), Trieste 1913, str. 30

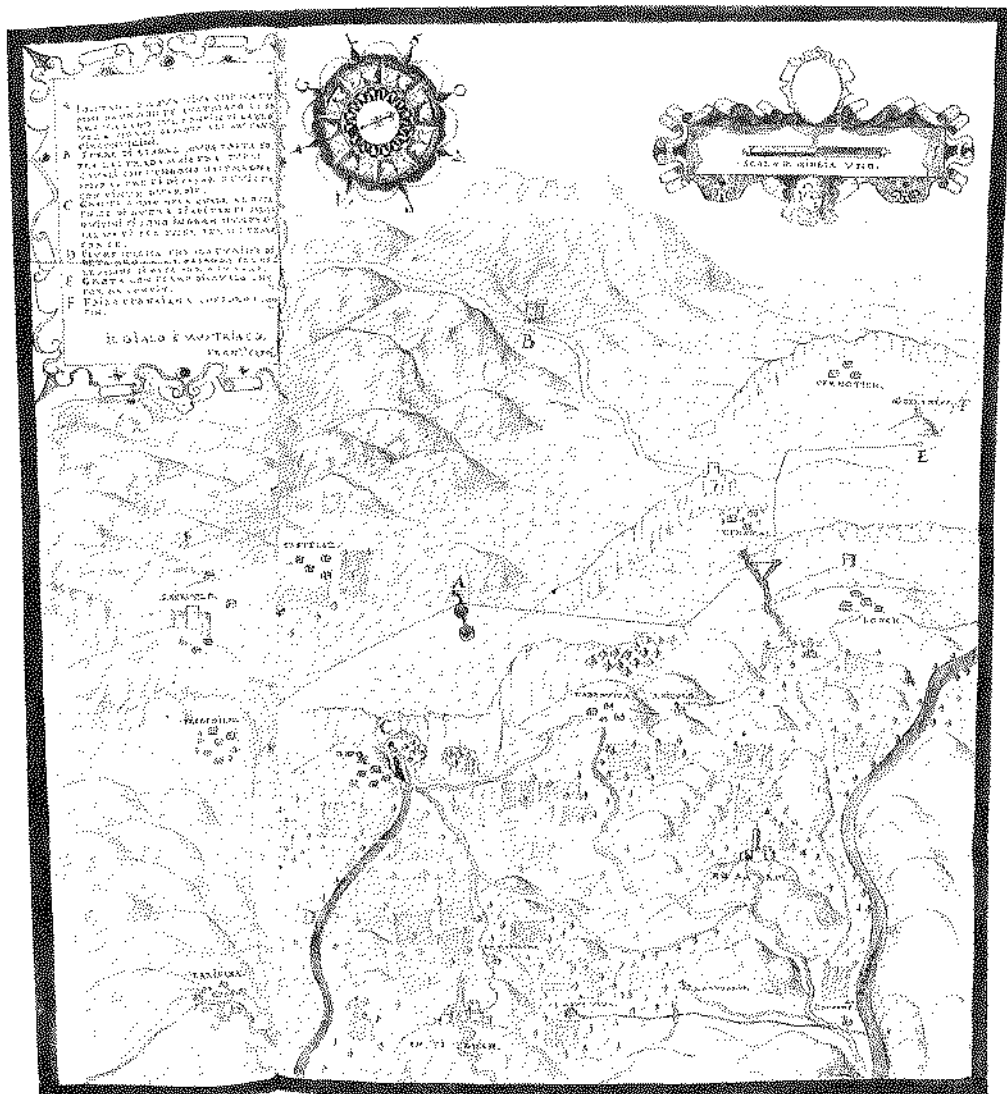
31 *Istotam*, str. 35

Prebeneg, Kastelec, Črni Kal, Črnotiče, Podgorje, Petrinje, Prešnico, Brgod, Klanec, Ocizlo in Beko ter vasi Vodice in Jelovice, ki sta mu bili priključeni že leta 1510. Lastnik Socerba je imel deželno-knežje pravice, gospostvo je imelo tudi svoje deželno sodišče in dve mitnici, ki sta mu prinašali lepe dohodke.³²

Od začetka 17. stoletja je grad pripadal grofom Petazzi iz Trsta, ki so ga v času "Uskoške vojne" (1615-1617) dodobra utrdili. Gospostvo je v 17. stoletju ostalo deželno-knežja komorna posest, ki je bila še nekaj časa v rokah Petazzijevih, leta 1655 pa je upravitelj gradu postal

njihov vazal Francesco Lottierio. 1704 ga je nasledil Giovanni Battista Lumaga de Millecron kot vazal cesarja Leopolda I. Že leta 1702 je namreč nadvojvodska komora na voljo cesarja kupila gospostvo Socerb in Podgrad, toda nakup so ratificirali šele leta 1708.

V prvi polovici 18. stoletja je gospostvo Socerb prišlo v roke markize de Priè, sredi stoletja pa se je kot lastnik pojavil Jožef baron Salvai, ki je umrl leta 1760. Na podlagi njegove oporoke je gospostvo podedoval njegov sin Rajmund, po njegovi smrti pa je bila njegova mati in dedinja Elizabeta baronica Salvai prisiljena prodati

3. Topografska risba ing. F. Cappija s prikazom širšega območja Kraškega roba in Brega oziroma vrisano mejo med beneškimi in avstrijskimi posestmi. Risbo hrani državni arhiv v Benetkah v fondu Dispacci Rettori Istria, f. 19/1.

32 J. Kramar, *istrotam*, str. 9

gospostvo zaradi dolgov. Leta 1768 so ga kupili grofje Montecuccoli iz Modene, ki so gospostvo razširili s posestmi nad dolino Glinščice z gradom Fünfenberg.³³

Vsekakor je ing. Francesco Cappi grad Socerb na topografski risbi upodobil pred letom 1780, ko ga je uničil požar in v njem ni bilo več mogoče stanovati. Podrobne opise in dve grafični upodobitvi je zapustil J.V. Valvasor, ko je leta 1689 obiskal grad.³⁴

V bližini Socerba je označena tudi cesarska vas Kastelec s polji in hrastovimi oziroma borovimi gozdovi višje na kraški planoti. Gospostvo je bilo v 18. stoletju last Ferdinanda pl. Saurerja, ki ga je leta 1795 izročil svojemu sinu Jožefu. Od njega ga je 1799 kupil Matija Filipčič za 7000 goldinarjev.³⁵ Na risbi ni označena cerkev sv. Helene iz leta 1653.

Pomembna značilnost topografske risbe pa je oznaka nekaterih cest, ki so iz zaledja preko Kraškega roba vodile k morju. Kraško cesto v beneških dokumentih označujejo tudi s "strada dei mussolati", včasih tudi "maledicta".³⁶ Poimenovanje je povezano predvsem s kranjskimi tovarniki, ki so prihajali v velikem številu bodisi v Trst, bodisi v beneška mesta ob istrski obali.

Na risbi žal ni označen izredno pomemben prehod pri Kozini. Vodil je namreč do morja po najkrajši poti, ki je bila razmeroma položna in varna, torej precej drugačna od tiste, ki je preko mitnice v Dragi vodila do zgornjega dela doline Glinščice in Boljunca do Žavelj in dalje k morju. Križišče cest pri Kozini je bilo vedno zelo prometno, saj so se sem stekale trgovske karavane iz zgornjega toka Timava in iz smeri Rodika, Barke, Lokev, Bazovice in Obrova.³⁷

Preko tržaške mitnice na Klancu (S. Petrus de Madras), ki smo jo že omenjali, je pri Črnem Kalu cesta prešla na beneško ozemlje in se razdelila v dva kraka: eden je ob Rižani preko Dekanov vodil v Koper, drugi pa se je usmeril proti Ospu in preko Osapske Reke vodil do cerkvice sv. Klementa. Na risbi je vidna in označena predvsem cestna povezava med Klancem in Črnim Kalom, nato pa med Ospom in Gabrovico ter med Ospom, Rožarjem in Tinjanom.

Osp, ki ga je ing. Cappi označil na risbi neposredno pod Osapsko jamo (na legendi označena s črko C), se omenja že v darovnici Henrika IV. iz leta 1067, ko je pripadal freisinškemu škofu. Z beneško osvojitvijo je

vas s svojo jamo in obzidjem predstavljala eno pomembnejših strateških postojank v obrambi pred Turki in Habsburžani. V jamo, imenovano tudi Jama v Gardu, kjer so imeli Benečani stalno posadko, se je v primeru nevarnosti zatekalo vaško prebivalstvo z živino. Izpod Osapske stene izvira Reka, ki tedaj v dolini še ni bila regulirana. Zasedski potok priteka izpod stene in teče danes po regulirani strugi v Osapsko Reko, nekdanj pa se je razlival levo in desno.³⁸

Osp, ki je spadal h koprskemu ozemlju, so Benečani dodobra utrdili v času beneško-avstrijske vojne (1508-1516). Leta 1510 so Avstrijci vdrti v Osapsko dolino in 1511 ob vrsti drugih utrdb zavzeli tudi Osp. Po odhodu cesarskih čet so Benečani skušali zopet zavzeti izgubljene kraje. V neki taki praski pri Ospu je na beneški strani nastopil "capitaneus Sclavorum", ki je vas znova vrnil v okrilje Beneške republike.³⁹ S tem je tudi meja še nadalje potekala nad Kraškim robom.

V času uskoške vojne so cesarske čete znova pustošile na območju Mačkolj, Ospa in Podpeči, beneški najemniki pa so opustošili Podgorje, Črni Kal, Črnotiče in druge vasi na avstrijski strani. Zaradi pogostih spopadov so Benetke v uskoški vojni utrdile tudi Tinjan, Rožar in Hrastovlje. Kmetje so morali varovati obrambne nasipe pri Ospu, Predloki, Podpeči in Zazidu. Kljub temu so cesarske čete vdrle v Istro ter jo strahovito oplenile. Požgane so bile tudi vasi Osp, Gabrovica, Bezovica in Predloka, kjer je bila izropana tudi cerkev sv. Janeza Krstnika.⁴⁰

Poleg gručaste vasice je ing. Cappi na obeh straneh Osapske Reke, ki priteka domala iz 1 km dolge vodne jame, upodobil na dnu doline še vrsto polj in vrtov, po pobočjih in na Brdu pa travnike in pašnike, v Tinjanskih hribih tudi mnogo gozdov.

Tinjan (Antignan) je upodobljen vrh hriba z dobro vidno cerkvijo, ki je dobila sedanjo obliko leta 1704. O njem poroča že G. F. Tommasini in pravi, da ima 20 hiš, ravno tako pa omenja tudi Osp, Črni Kal, Loko in Podpeč.⁴¹ O Tinjanu (Antoniano) poroča tudi G. R. Carli in pravi, da je značilna vas na hribu, od koder istočasno obvladuje Osapsko in Rižansko dolino. Tinjan - Antignano je zemljiško ime, ki morda izhaja iz Antonius ali Antenius, obe rimski imeni pa izhajata, kot domneva M. Doria, iz etruščine in verjetno iz istega korena. Ker

33 M. Smole, Graščine na nekdanjem Kranjskem, Ljubljana 1982, str. 452

34 Grafični upodobitvi sta v njegovem delu (J. W. Valvasor, Die Ehre des Herzogtums Krains, III, Laibach-Nürnberg 1689, str. 524/52)

35 M. Smole, Istotam, str. 214

36 G. Borri, La strada del Carso e il traffico fra la Carniola, Trieste e l'Istria Veneta, Pagine Istriane, 26, Trieste, 1969, str. 43

37 Istotam, str. 63

38 M. Župančič, Osp : vas, stena, dolina, Planinski vestnik, št. 6, Ljubljana 1983, str. 355

39 S. Villan, Istotam, str. 27

40 C. de Franceschi, L'Istria. Note storiche, Parenzo 1872, str. 315

41 G. F. Tommasini, De' Commentari storico-geografici della Provincia dell'Istria, Archeografo Triestino, vol. IV, Trieste 1837, str. 540

je ime Antenius v Benečiji in Istri manj dokumentirano kot Antonius, M. Doria soglašaja s Carljem, ki se tako opredeljuje za Antonianum.⁴²

Nasprotno pa P. Naldini omenja "Ante Janum" ali "antè Janum", se pravi hrib nasproti Kraškega roba, ki v obliki nekakšnih vrat ločuje beneške in habsburške posesti v Istri.⁴³

Naldini v svojem opisu tudi omenja, da je Tinjan nekdanj štél 60 hiš, v njegovem času pa se je zaradi silovite burje precej hiš že porušilo, čeprav so položaj nekoliko popravili s tem, da so vas širili v tisto smer, ki je bila nekoliko manj izpostavljena burji. Tudi župna cerkev bi se ne ohranila v tej meri, če ji ne bi hrbtni strani zaščitili z zidom. Pač pa se je začel rušiti obrambni stolp vrh vzpetine.⁴⁴

V smeri od Tinjana proti Ospu in Socerbu je na risbi

sredi obdelovalnih polj označena cerkev sv. Magdalene, za katero Naldini poroča, da so jo postavili v času kuge na mestu, kjer so pokopavali mrtve. S Tinjana se nudi pogled na bližnjo okolico pa tudi, kot nadaljuje Naldini, na celotno beneško obalo, Ogļej, Gradež in Caorle. Vzhodno od Tinjana omenja Podpeč, južno Kubed, zahodno pa Koper. Do vseh teh krajev, pripominja, je 5 milj, do Trsta pa 6.⁴⁵ V razdalji ene milje od struge Rižane je pod Rožarjem (Rosarol) označena cerkev sv. Nedelje. Ing. Cappi je upodobil vrh grebena, od koder se odpira lep razgled, rožarsko cerkev sv. Jurija z ostanki taborskega obzidja iz turških časov, v smeri proti Tinjanu pa studenec oziroma živi izvir, kamor so domačini hodili po vodo. Od manjših cerkva so na beneški strani označene še sv. Janez Krstnik v Predloki, sv. Nikolaj pri Gabrovici in sv. Gregor pri Dekanih.

RIASSUNTO

I disegni e gli schizzi topografici sono un materiale di grande valore per il territorio del Comune capodistriano nel periodo veneto, sia nelle ricerche topografiche, sia nello studio degli interventi urbanistici ed edilizi, delle delimitazioni, dei complessi delle saline e di altre cose simili. La maggior parte dei disegni, in particolare quelli conservati presso l'Archivio di Stato di Venezia, rappresenta il territorio cittadino con le mura, fortificazioni, singole parti cittadine e possedimenti. Relativamente molti disegni e schizzi sono dedicati al complesso delle saline e al territorio di confine tra i possedimenti veneti ed asburgici sul bordo carsico.

Il saggio tratta tre raffigurazioni cartografiche del territorio capodistriano del XVIII secolo. Si tratta della raffigurazione del golfo di Capodistria con l'isola allora esistente, tutto il corso inferiore del Risano con le saline, Sermino e il golfo di Stanona. Il disegno è stato eseguito nel 1774 dall'ingegnere Pietro Antonio Letter per la realizzazione dell'opera di regolazione del corso del Risano. Il secondo è il disegno dei possedimenti e delle superficie oschive lungo la costa nella località Monte Moro (Ancarano), che nel 1791 è stato fatto dall'ingegnere Benedetto Petronio. Il terzo disegno raffigura il territorio più ampio del bordo carsico, ossia la linea di confine tra i possedimenti veneti ed asburgici, ed è stato eseguito dall'ingegnere Francesco Cappi. Tutti e tre i disegni sono forniti di leggenda, orientazione geografica e misure espresse in miglia veneziane o passi.

42 M. Doria, Etimi di toponimi capodistriani in Gian Rinaldo Carli, *Pagine Istriane*, Trieste 1969, str. 15/16

43 P. Naldini, *Corografia ecclesiastica*, Venezia 1700, str. 393

44 Istotam, str. 394

45 Istotam, str. 395